

Martin Moll

Dobrodelne prireditve, zastave in vojaška godba

Boji za javni prostor na Štajerskem okoli leta 1900

Okoli leta 1900 je bila Štajerska dvojezična dežela, ki jo je poseljevalo slab milijon nemških Štajercev in 400.000 Slovencev.¹ V letih pred prvo svetovno vojno so ozračje določala nasprotja med obema narodoma. Dogajanje so zaznamovali prepiri o zasedbi javnih funkcij ter enakopravni obravnavi slovenskega jezika v uradih, na sodiščih in v šolah. Ta konflikt je predstavljal ozadje bizarnega spora, ki se je razplamtel v zgodnjem poletju 1901.² Njegova posebnost je bila v tem, da je bilo slovensko vprašanje v njem zgolj obrobno. V precej večji meri je šlo za spopad za simbole, ki ga je bilo nemško zavedno meščanstvo s cesarjevim zastopnikom v vojvodini, deželnim namestnikom grofom Manfredom Clary und Aldringenom. Sredi junija 1901 je Clary v graškem grajskem parku, prav zraven sedeža deželnega namestništva, organiziral tridnevno svečanost, katere izkupiček naj bi pripadel štajerskemu skladu za izredne razmere. Clary je že v pripravah poskrbel za to, da prizorišča niso okrasili s črno-rdeče-zlatimi zastavami, simboli veliko- oziroma vsenemške ideje, kot je to želel graški župan.³ To pa mu je nakopalo ostro kritiko nemškonacionalnih politikov.

1 Prim.: Birgit BOLOGNESE-LEUCHTENMÜLLER, *Bevölkerungsentwicklung und Berufsstruktur, Gesundheits- und Fürsorgewesen in Österreich 1750–1918*, Wien 1978 (*Materialien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte* 1); Emil BRIX, *Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation. Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1880 bis 1910*, Wien–Graz–Köln 1982 (*Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs* 72).

2 Prim.: Martin MOLL, *Kein Burgfrieden. Studien zum deutsch-slowenischen Nationalitätenkonflikt in der Steiermark vor dem und im Ersten Weltkrieg*, Habilitations-Schrift, Universität Graz 2002.

3 Črno, rdečo in zlato so kot barve »velike Nemčije«, kot jih je razumel Hofmann von Fallersleben, pisec verzov nemške

Iz tega se da naučiti mnogo o mestu in vlogi političnih simbolov v tedanjem času, pa tudi o zagrizenosti, s katero so se borili za njihovo pojavljanje v politično nabitem javnem prostoru. Nadalje lahko na osnovi »zastavne afere« prikazemo scenarij tako štajerskih strank kot tudi njihovega tiska. Na voljo so nam pritrdilne ali odklonilne izjave vseh političnih sil v deželi in njihovih časopisov. Te izjave nam bolj kot dolgovezna izvajanja omogočajo skiciranje političnega okolja, v katerem so mnenje o sporu glede zastav razumeli kot izraz ideoloških stališč. Končno lahko na ta način pridemo tudi do spoznanj o napetem odnosu med cesarsko centralno oblastjo na eni ter deželno in politiko graškega mestnega zastopstva, ki so ju obvladovali nemškonacionalni krogi, na drugi strani. S tem je jasno, da se narodnostni spori niso omejevali zgolj na nasprotje med Nemci in Slovenci. Centralna oblast, ki naj bi bila nadstrankarska, v ključnih vprašanjih ni mogla zavzeti nevtralnega stališča. Takšno vprašanje je bil recimo razmislek o tem, kakšna okrasitev je dopustna za tovrstno svečanost. Če bi deželni namestnik dovolil izobešenje črno-rdeče-zlatih zastav, bi lahko računal na ogorčene proteste Slovencev. Če bi izobešenje zastav odklonil, bi nemški tabor to razumel kot napad nase. Sam se v nadaljevanju zavzemam za raziskavo tovrstnih konfliktov kot ideologije, ki je postala politika.⁴

Črno-rdeče-zlata zastava ni predstavljala kamna spotike samo na Štajerskem. Prav na prelomu

himne, prvič prikazali leta 1832.

4 Martin MOLL, *Volkstumskampf als Ideologie und Praxis. Steirischer Deutsch-nationalismus und slowenische Nationalbewegung in den letzten Jahren der Habsburgermonarchie*, v: *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 94 (2003), str. 277–313.

stoletja sta se morala namreč uprava in pravosodje ukvarjati z vprašanjem, ali te barve vsebujejo tudi politično sporočilo. Tako so oblasti na Moravskem in Kranjskem prošnje nemških telovadnih društev (turnarjev) za odobritev črne, rdeče in zlate kot društvenih barv zavrnile, čeprav so slovenskim telovadcem na Kranjskem dovolile uporabo njihovih narodnih barv: bele, modre in rdeče. Kot utemeljitev so navajali, da bi se s tem turnarji podali na prepovedano področje politike. V dveh svojih odločitvah z začetka leta 1900 je vrhovno sodišče dalo prav športnikom.⁵ Črna, rdeča in zlata naj bi resda nosile nacionalno, ne pa tudi političnega sporočila – tako torej vrhovno sodišče v svoji navidez naivni interpretaciji.

Na Štajerskem je bil okoli leta 1900 odnos izvoljenega deželnega zastopstva oziroma deželnega glavnega mesta do države nadvse napet. Od dogodkov, ki jih poznamo kot »*badenijske nemire*« in ki so konec leta 1897 povzročili enega najhujših političnih pretresov v zgodovini monarhije, je minilo le nekaj let.⁶ Zaradi protesta proti načrtovani enakopravnosti nemškega in češkega jezika na Češkem, za kar si je prizadevala Badenijska vlada, je v alpskih deželah prišlo do nemirov, med katerimi je bilo v Gradcu v spopadih s tam nameščenim bosansko-hercegovskim pešpolkom ubitih več civilistov.⁷ Pogreb žrtev se je izoblikoval v množično zborovanje proti Dunaju, ki so ga vodili graški mestni očetje. Vlada je neuspešno poskusila utišati protest s tem, da je razpustila graški občinski svet. Nove volitve so okrepile že itak vodilno nemškonacionalno frakcijo, ki je kasneje zahtevala premostitev omenjenega polka. Navzočnost Bošnjakov naj bi bila žalitev nemškega Gradca. Potem ko to ni

prineslo sadov, so spremenili taktiko ter prešli na zavračanje vojakov. Bojkotirali so javne koncerte polkovnega orkestra. Mesto je podpiralo orkester, ki so ga ustanovili kot nadomestilo za polkovnega, a je prenehal z delom že leta 1902 – ob burnih debatah v občinskem svetu, kjer so govorili tudi o kapitulaciji pred vojsko.⁸ Odnos med mestom in vojsko je dosegel najnižjo točko. Pri vsem tem pa ni šlo za agitacijo skupinice nemškonacionalnih zasleplencev, temveč za spopad med občinskim zastopstvom in državno oblastjo.

Silovitost konfliktov se je kazala tudi v tem, da je vlada neuspešnega deželnega namestnika markiza Olivierja Bacquehema konec leta 1898 zamenjala z grofom Manfredom Clary und Aldringenom, ki se mu je med njegovim dvajsetletnim uradovanjem uspelo bolje izogibati sporom z deželnimi in krajevnimi oblastmi – seveda za ceno daljnosežne sprejemljivosti za protislovensko usmerjeno represivno politiko. Med Claryjevim mandatom se je konflikt precej prikrito nadaljeval. Tako se deželni namestnik odkritij nacionalnih spomenikov (kot recimo Jahnovega ali spomenika pisatelju Robertu Hammerlingu) ni udeleževal. Kot nasprotno potezo je vojska postavila več spominskih obeležij kot zavestnih »*protispomenikov*« nemškemu Gradcu, pri njihovih odkritjih pa so si po sili prisotni zastopniki mesta na vse načine prizadevali izogniti počastitvam habsburške hiše.⁹ Stalni poskusi, da bi javni prostor zasedli z nemškonacionalnimi simboli in cesarske manifestacije potisnili v ozadje, so bili torej že leta na dnevnem redu.

Clary-Aldringen je dobil slabo zapuščino. Le malo drugih mest se je v konfrontaciji z Dunajem tako izpostavilo kot Gradec. Clary je sicer lahko opozoril na svoj dragocen dosežek: neposredno pred nastopom namestništva v Gradcu je bil nekaj mesecev ministrski predsednik Cislajtanijske, kjer je poskrbel za razveljavitev Badenijskih odredb, kar mu je pri nemštvu naklonjenemu meščanstvu

5 Sodbi vrhovnega sodišča št. 427 in št. 428 iz leta 1899, obe z dne 18. 1. 1900, v: Akt MdI Nr. 9.496/1900. Österreichisches Staatsarchiv Wien. Allgemeines Verwaltungsarchiv. Ministerium des Inneren Allgemein 15. Politische Vereine 1900–1918 gen. in A–Z. Karton 871. Dalje: ÖStA. AVA, MdI.

6 Prim.: Berthold SUTTER, *Die Badenischen Sprachenverordnungen von 1897. Ihre Genesis und ihre Auswirkungen auf die innerösterreichischen Alpenländer*, Wien 1960/1965 (*Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs* 46/47); Hannelore BURGER, Helmut WOHNOUT, *Eine 'polnische Schufterei'? Die Badenischen Sprachenverordnungen für Böhmen und Mähren 1897*, v: Michael GEHLER, Hubert SICKINGER (Hg.), *Politische Affären und Skandale in Österreich. Von Mayerling bis Waldheim*, Wien–München 1995, str. 79–98.

7 Prim.: Martin PARTH, *Die Garnison Graz um 1900*, v: *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 27/28 (1998), str. 165–189.

8 Subvencija je znašala 14.000 kron, od leta 1900 pa 20.000 kron letno. Wolfgang HEGER, *Die Grazer Kulturpolitik im Zeitalter des Liberalismus und Nationalismus (1867–1914)*, disertacija, Universität Wien 1971, str. 102 in nasl.

9 Prim.: Heidemarie UHL, »Bollwerk deutscher Kultur«. Kulturelle Repräsentationen nationaler Politik in Graz um 1900, v: DIES. (Hg.), *Kultur – Urbanität – Moderne. Differenzierungen der Moderne in Zentraleuropa um 1900*, Wien 1999 (*Studien zur Moderne* 4), str. 39–82.

prineslo veliko simpatij.¹⁰ S tem je bil narejen prvi korak k usmeritvi notranje politike v mirnejše vode. Zaradi Claryjevega prikupnega značaja in ker v njegovo nemštvo ni bilo dvoma, je bilo zelo verjetno, da mu bo v Gradcu uspelo pomiriti valove. Veselo, ker se je zne bilo osovraženega Baquehema, mu je štajersko prebivalstvo že vnaprej pripenjalo lovorike.¹¹ To je Clary kanil uporabiti v svoj prid – dokler proslava v grajskem parku ni zadala hudega udarca njegovemu popuščanju napetosti. Ozračje seveda že prej ni bilo brez trenj, še zlasti ker radikalno krilo štajerskega nemškega nacionalizma za pomiritev ni bilo zainteresirano. Z njegovega stališča je konflikt obetal možnost za profiliranje – nenazadnje tudi do lastnih umirjenjših simpatizerjev. Zato so radikali, da bi okrepili slogo štajerskega meščanstva proti Dunaju, sprožili vedno nove afere. Nemško zavedne Štajerce je centralna oblast sistematično zapostavljala. Značilen je članek, ki ga je konec februarja 1901 natisnil radikalno nemškonacionalni *Grazer Tagblatt*, trobilo te politične usmeritve. Deželno namestništvo naj bi baje poslalo na Dunaj škodoželjno poročilo o pustnih plesih nemškonacionalnih študentov ter hvalilo prireditve njihovih klerikalnih tekmecev.¹² Finančni neuspeh študentskih plesov naj bi po pisanju časnika deželni namestnik razlagal s popuščanjem nacionalnega navdušenja. Spričo napihovanja takih malenkosti je le malo pomagalo, če je deželno namestništvo izjavilo, da takšnega poročila ni nikoli bilo.¹³ Tovrstne občutljivosti so dokazovale, da Clary v skoraj dveletnem uradovanju spornih točk ni uspel odpraviti.

Deželni namestnik je na Štajersko prišel od drugod in tu preživel znaten del svojega življenja. S svojo novo domovino se je poistovetil in gojil celo

vrsto dejavnosti. Prevezel je predsedovanje številnih dobrodelnih društev ter se trudil za ustanovitev uradnih in zasebnih organizacij, ki naj bi koristile deželi.¹⁴ Ena izmed tovrstnih pobud je zadevala *Štajerski sklad za izredne razmere* (*Steirischer Notstands-fond*), ki naj bi pri naravnih nesrečah nudil hitro pomoč.¹⁵ Mišljeno je bilo, da bi v primeru katastrofe nebirokratsko razdelili sredstva sklada, ki bi ga kasneje spet napolnili z denarjem državnih pomoči.¹⁶ Da bi skladu zagotovili osnovo za delo, naj bi v grajskem parku priredili tridnevno svečanost. S koncerti, gledališkimi predstavami, loterijo, prodajo podarjenih slik, kot tudi s splošno nabirko naj bi zagotovili denar, ki bi ga bilo na drug način komajda mogoče zbrati.¹⁷ Ni torej čudno, da je Clary za svoj načrt požel viharo odobravanje. Zmer-no nemškonacionalni *Tagespost* ga je hvalil kot »moža, ki ima pobudo«, saj naj bi znova »dokazal, da se ima v popolnosti za deželana naše Štajerske«. ¹⁸ Krščanskosocialni *Grazer Volksblatt* je zabeležil, da je »nadvse prijazen sprejem« Claryjeve pobude »utilšal politična nasprotja, ki se jih pri nas v Gradcu ne da tako zlahka premagati«. ¹⁹ Program prireditev so na veliko razglašali in obljubljali občinstvu enkrat en dogodek. ²⁰ Graška družba si seveda ni pustila vzeti priložnosti, da se pokaže kot darovalec in/ali pomočnik ter zato požanje medijsko pozornost. ²¹ Najpozneje tedaj, tako se zdi, so deželnega namestnika sprejeli kot »sebi enakega«. Slavje v grajskem parku pa ni stremelo samo za dobrodelnimi cilji. Šlo je tudi za spravno dejanje po badenijevskih nemirih – v znamenju dobrodelne prireditve naj bi

10 Prim.: Joseph Franz DESPUT, *Zwischen Sprachenverordnungen und Ausgleich. Ministerpräsident Graf Clary-Aldringen, letzter Statthalter in Steiermark, und der Notverordnungsparagraph im Spiegel der Presse*, v: Gerhard PFERSCHY (Hg.), *Siedlung, Macht und Wirtschaft. Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag*, Graz 1981 (*Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 12), str. 437–448.

11 Apologetsko Elma FLOOH, *Manfred Graf Clary-Aldringen. Der letzte k.k. Statthalter in Steiermark. Sein Leben und Wirken*, disertacija, Universität Graz 1948.

12 *Grazer Tagblatt* (dalje: GT), št. 59, 28. 2. 1901, večerna izdaja, str. 1.

13 Dopis deželnega namestništva GT (koncept), 2. 3. 1901. Štajerski deželni arhiv Gradec (dalje: ŠDA) - Steiermärkisches Landesarchiv Graz. Statthalterei-Präsidium (dalje: Sth. Präs) 9 Zl. 765/1.

14 Prim.: Amire MAHMOOD, *Der Steirische Landtag 1861–1918. Unter besonderer Berücksichtigung seiner Leistungen auf dem Gebiet der Förderung der materiellen Landeskultur*, disertacija, Universität Graz 1991.

15 O namenu sklada izčrpno: *Grazer Tagespost* (dalje: TP) št. 157, 9. 6. 1901, *Morgenblatt*, str. 1 in nasl.

16 Dopis deželnega namestništva v Gradcu notranjemu ministrstvu dne 4. 7. 1902. ÖstA, AVA, MdI. Allgem. 28. Elementarschäden, Notstand, Sammlungen Steiermark 1900–1903. Karton 2261. Akt MdI 28.767/1902.

17 O prvih letih delovanja sklada so ohranjeni le drobci spisov. Prim. zlasti: ŠDA, Sth. Präs. 8 Zl. 1618/1901.

18 TP št. 157, 9. 6. 1901, *Morgenblatt*, str. 1.

19 *Grazer Volksblatt* (dalje: GV) št. 156, 9. 6. 1901, str. 1.

20 TP št. 156, 8. 6. 1901, *Abendblatt*, str. 2; TP št. 159, 11. 6. 1901, *Morgenblatt*, 4. snopič. Oglasi za svečanost v: *Grazer Montags-Zeitung* št. 23, 10. 6. 1901, str. 3; *Arbeiterwille* (dalje: AW) št. 130, 9. 6. 1901, str. 7. Celoten program kot tudi vsi nastopajoči so objavljeni v brošuri z uvodom znanega književnika Emila Ertla (*Wohltätigkeits-Fest im Burggarten zu Graz am 10., 11. und 12. Juni 1901*, Graz 1901).

21 Prim. npr. GV št. 155, 8. 6. 1901, priloga.

Gradec, Glavni trg z mestno hišo (Osrednja knjižnica Celje)

mesto, dežela in deželni namestnik pokopali svoje spore. Bošnjaški vojaški godbi naj bi spet dovolili koncertirati in ustvarili razmere, v katerih bi si lahko »prijatelj in sovražnik [...] podala roke za skupno delo«. ²² V socialdemokratskem listu *Arbeiterwille* so sarkastično zapisali, da »naj bi svečanosti v korist Sklada za izredne razmere hkrati odpravile izredne razmere bošnjaškega vojaškega orkestra«. Šlo naj bi za »spravo meščanstva z vojsko«. ²³

Claryjeva poteza je bila spretna, čeprav je z upanjem, da bo vojaškemu orkestru znova pridobil prostor za javne nastope, trčil na meje strpnosti nemškonacionalnega tabora. S tem je bila povezana tudi nevarnost, da bodo krogi, ki jih pomiritev ni zanimala, zminirali njegovo pobudo. V nobenem primeru ne moremo trditi, da si je Clary prizadeval za kompromis – prej je šlo za to, da mesto Gradec, nosilca bojkota Bošnjakov, postavi na mesto, ki mu gre. Na svečanosti, ki bi pritegnila množico radovednežev, bi lahko mestnemu zastopstvu jasno predložil izolacijo, ki bi sledila, če se ne bi uklonili sami od sebe. Verjetno so namestništvu iz mestne hiše namignili, da želijo mestni očetje prekiniti z bojkotom. Ko je poveljstvo graškega korpusa maja

1901 povprašalo, če proti nastopu vojaške godbe na avtomobilski razstavi, ki so jo organizirali kmalu po svečanosti v grajskem parku, obstajajo kakršnikoli pomisleki ter izrecno poudarilo, da lahko nastopi izključno kombiniran ansambel nemškega in bosansko-hercegovskega polka, je deželno namestništvo odvrnilo, da se lahko koncerti brez pomisleka izvedejo. ²⁴ Kako napet je bil slej ko prej položaj, je vidno iz tega, da so si vojaki še do konca leta 1901 za vsak tak koncert priskrbeli potrdilo o primernosti.

Kljub Claryjevi trdni drži je v začetku kazalo, da bi med vpletenimi zavladalo čisto ugodje, če bi graško mestno zastopstvo privolilo v sodelovanje, vendar, da bi s tem sprejelo nastope Bošnjakov. Šele vprašanje zastav je v veselo vzdušje vneslo neskladje – v začetku pač res ni šlo za kaj hujšega, saj se je pravi vihar razbesnel šele po prireditvi. Clary je graškega župana dr. Franza Grafa zaprosil, naj prevzame skrb za primerno okrasitev z zastavami. ²⁵ Ta

²⁴ Dopis poveljstva 3. korpusa deželnemu namestništvu, 20. 5. 1901. Odgovor, 23. 5. 1901. ŠDA, Statth. Prä. 26 Zl. 1311/1901.

²⁵ Prim.: Gerhard MARAUSCHEK, *Die Grazer Bürgermeister 1885–1919. Ein Überblick über die deutsch-nationale Periode der Stadtgemeinde Graz*, v: *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 27/28 (Graz 1998), str. 27–49.

²² GV št. 156, 9. 6. 1901, str. 1.

²³ AW št. 132, 12. 6. 1901, str. 3.

je bil nalogo pripravljen sprejeti pod pogojem, da v grajskem parku izobesijo črno-rdeče-zlato zastavo. Postavljen pred takšno izbiro, je Clary zavrnil Grafovo ponudbo. Za zavrnitev je takoj izvedela tudi javnost – kot vir indiskretnosti je prišla v poštev le graška mestna hiša, o čemer priča tudi sovražna, proti Claryju naperjena vsebina govoric.

Neposredno pred začetkom svečanosti se je moral deželni namestnik v pogovoru z izdajateljem časopisa *Grazer Montagszeitung* izjasniti o očitku, da je prepovedal izobešanje črno-rdeče-zlate zastave.²⁶ S spretnimi argumenti je Clary dokazoval, da ni šlo za prepoved, temveč za nesprejetje Grafove ponudbe. Njegova odločitev naj bi zadevala zgolj grad, ki je cesarsko ozemlje in na katerem se lahko izobešajo le barve dinastije, države in dežele. Takšen naj bi bil s tradicijo utrjen dinastični zakon, ki so ga uporabljali vsepovsod po monarhiji. Na ugovor spraševalca, da bo nemštvu naklonjeno prebivalstvo vendarle verjelo, da gre za prepoved in ocenilo to kot »sovražen disciplinski ukrep«, je Clary odgovoril, da mu je tovrstna misel popolnoma tuja ter da mu bo vsakdo, ki bo njegovo ravnanje presojal objektivno, to tudi verjel. Županu naj bi prepustil, da celotno preostalo mesto – tudi stavbe v bližini današnjega gledališča, ki so mejile na grajski park, okraši z zastavami po svoji izbiri.

Med ljudmi so seveda krožile govorice z drugačno vsebino – kako je moral deželni glavar popustiti. Nato sta Clary in spraševalec omenila še eno izmed najbizarnjših točk. Župan je kot kompromisni predlog ponudil, da razvpito zastavo postavijo v oddaljen kot ob mestno gledališče, ki je ležal zunaj cesarske parcele. Graf je hotel na ta način spretno zaobiti Claryjevo formalnopravno utemeljeno ravnanje. Za to se je bil Graf celo pripravljen sprijazniti z vse prej kot dostojnim prostorom za svojo zastavo – šlo je namreč za navzočnost lastnih simbolov na tako vplivni prireditvi, za izobešanje zastave v pravem pomenu besede.

Če bi Clary sprejel županov predlog, bi si prihranil veliko jeze. Svojo zavrnitev je utemeljeval s tem, da nihče ni poznal natančne meje med cesarsko in mestno posestjo, zato bi obiskovalci omenjeni kot pripisovali grajskemu zemljišču

– verjetno so Graf in njegovi računali prav na to. Cesarski organ se je seveda moral izogniti sleherni senci pristranskosti. Razen tega odročen prostor v kotu naj ne bi bil vreden nemške zastave.²⁷ Deželni namestnik je ob koncu poudaril, da izvaja le po vsej monarhiji veljavno pravilo, ki nikakor ni naperjeno proti »nemškim mestom in nemškim zastavam – kdor je na čelu narodov Avstrije, ne more biti pristranski.«

Skoraj se je že zdelo, da je deželnemu namestniku uspelo nasprotnikom pobrati veter iz jader ter neljubo zadevo razčistiti še pred začetkom slovesnosti. Večina tiska se je odpovedala kritičnim komentarjem Claryjeve obrazložitve. Toda jasno je bilo, da trdo jedro nemškonacionalnih ne kani popustiti. Radikalni *Tagblatt* je svečanost od prvega dne spremljal z vreščavo spremljavo ter odklanjal poročanje o dogodku. Hudo so kritizirali *Tagespost* in mu očitali bizantinsko klečeplazništvo, ker naj bi zamolčal zaplet z zastavo. Namestnikove argumente so ostro zavračali – če bi mu bilo do prireditve, ki bi združila vse politične grupacije, bi moral izbrati drugo prizorišče, kjer bi lahko bila izobešena nemška zastava, tako pa je ta zastava doživela »žalljivo zavrnitev«. Nemštvu naklonjeni možje in ženske da take svečanosti na noben način ne morejo obiskati.²⁸

Tagblattova kanonada je dosegla namen. Neposredno pred začetkom so trije zbori, med njimi graško moško pevsko društvo ter pevsko društvo Korošcev, odpovedali sodelovanje. Prireditveni odbor so obvestili, da »v danih okoliščinah ne morejo peti«. ²⁹ S tem so seveda mislili na spor o zastavi. Vseeno nikakor ni šlo za vsesplošno odklanjanje prireditve, o čemer priča tudi istočasno objavljen denarni prispevek graškega pevskega društva *Skladu za izredne razmere*. V *Tagblattu* se je dal ponovno prebrati resničen razlog za odpoved nastopa. Tam so namreč radostno pripomnili, da so društva sprejela »časten sklep, vreden nemških mož in pevcev«, ki ga je *Tagblatt* komentiral z besedami: »Živeli nemški pevci!« ³⁰ Šlo je za princip: če nemški nacionalizem, ki je imel med pevci or-

26 *Grazer Montags-Zeitung* št. 23, 10. 6. 1901, str. 1 in nasl. Ponatis intervjuja v: *TP* št. 158, 10. 6. 1901, *Abendblatt*, 2. snopič.

27 *Spraševalec* je na tem mestu Claryju oponesel, naj ne bo bolj papeški od papeža in sprejme predlog, če se je celo nemškonacionalni občinski svet zadovoljil z omenjenim kotom.

28 *GT* št. 158, 10. 6. 1901, večerna izdaja, str. 1.

29 *TP* št. 159, 11. 6. 1901, *Morgenblatt*, 2. snopič.

30 *GT* št. 159, 11. 6. 1901, jutranja izdaja, str. 2 in nasl.

ganizacijsko bazo, ni dobil tistega, kar je hotel, je posegel po bojkotu, četudi na račun dobrodelnosti. Kritike te odpovedi v tisku ne najdemo.³¹ Očitno je razumevanje za to dejanje seglo celo v socialdemokratske in krščanskosocialne kroge.

Medtem je štajerska provincialna farsa presegla deželne meje in dosegla tujino. *Tagblatt* se je z užitkom skliceval na rajhovske časnike, seveda le na tiste sorodnega duha, ki so ubesedovali radikalni nemški nacionalizem. Časnik je citiral recimo iz lista *Ostdeutscher Rundschau*, ki je Gradcu, »najbolj nemškemu mestu«, čestital za trdno držo: »V izrazito nacionalnih zadevah ni kompromisa.«³² Poskusi formiranja enotne fronte nemškega tiska pa so več kot klavrno propadli, saj sta odgovarjajoče članke objavila le *Bozener Zeitung* in *Obersteirerblatt*. Iz slednjega je *Tagblatt* citiral pesniško ubeseditev spora o zastavi, kljubovalen bojni klic vsem narodno zavednim nemškim Štajercem: »Dvigni prapor visoko, ti silni panter na Muri, bruhaj plamene, če grozijo Nemcem!«

Sama svečanost je minila brez pritožb. Če vzamemo za merilo poročila v časopisju, je šlo za nekaj podobnega današnjim »mega dogodkom«. Hvalili so umetniške nastope, slavili ognjemet in oblegali srečelov. Peter Rosegger je prebiral svoja dela, *Tagblatt* pa ga je slavil kot »nemškega poeta«.³³ Še posebej omembe vredno je dejstvo, da je celo godba bosansko-hercegovskega polka za svoj nastop požela prisrčen aplavz. Poročevalci so ocenili, da je svečanost vsak dan obiskalo do 18.000 ljudi. Tudi ko je *Tagespost* poudarjal, da so »po stari nemški navadi postregli« z grozdnim sokom, je šlo le za osamljen poskus prilaščanja. Za konec je Claryja navdušena množica počastila z ovacijami. V zahvalnem govoru je poudaril, da je bil ta dan najlepši v njegovem življenju. Tisk, tudi tisti zmerno narodni, mu je verjel in se pridružil slavju.³⁴

Samoumevno je vse to *Tagblatt* videl popolnoma drugače. Moral je sicer priznati, da je bila svečanost dobro obiskana, se je pa tolažil s tem,

31 V nasprotju s tem so pevca arij, ki je odklonil nastop, hudo grajali. TP št. 161, 13. 6. 1901, *Abendblatt*, str. 1.

32 GT št. 159, 11. 6. 1901, večerna izdaja, str. 1.

33 TP št. 159, 11. 6. 1901, *Abendblatt*, str. 1 in nasl.

34 Odstavek se nanaša na: TP št. 160, 12. 6. 1901, *Abendblatt*, str. 2; prav tam, 2. snopič; TP št. 161, 13. 6. 1901, *Morgenblatt*, str. 7; prav tam, *Abendblatt*, str. 1; GV št. 159, 12. 6. 1901, *Priloga*; GV št. 161, 14. 6. 1901, str. 2.

da so zanesljivi nemškonacionalni krogi – graško mestno zastopstvo, deželnozborski poslanci *Nemške ljudske stranke* (*Deutsche Volkspartei*), pevška društva in nemški študentje – spoštovali bojkot. Vsem obiskovalcem je *Tagblatt* zapisal, da so nasledli paroli »*kruha in iger*« ter sodelovali v ponižujoči igri.³⁵ Tudi socialdemokratski tisk je pisal kritično, le da iz drugih razlogov. Sprejemali so sicer dobrodelni namen, vendar poudarili, da se je v grajskem parku zbrala dekadentna meščansko-plemiška družba, ki se je predvsem hvalisala s svojo domnevno človekoljubnostjo.³⁶ Claryjeve drže v sporu o zastavi niso pohvalili niti z besedico, *Arbeiterwille* pa je ponekod celo prevzel ogorčenje nad omalovaževanjem nemških barv. Nemškim nacionalistom niso očitali njihove gonje, temveč njihovo zmuzljivo politiko, ki naj ne bi bila dovolj energična.³⁷ V ta okvir sodi tudi trditev, da se delavstvo prireditve ni udeležilo, medtem ko pozivi k bojkotu med meščani in meščankami niso imeli nobenega odmeva.³⁸ Povsem enak vtis je dobil krščanskosocialni *Volksblatt*.³⁹ Pisali so o polomu gibanja za bojkot in se veselili, ker se je ljudstvo uprlo »*terorizmu radikalnega tiska*«.⁴⁰

Claryjevo veselje pa je kmalu dobilo nov udarec. Na deželnega namestnika se je spravila *Nemška ljudska stranka*, večinska frakcija v deželnem zboru. Prvi udarec so pripravili v graški dvorani mestnega sveta. Tam naj bi, če verjamemo poročilom v tisku, kasneje umaknili že pripravljeno interpelacijo deželnega namestnika. Preudarnejša večina v mestnem svetu se je zbala vnovične razpustitve mestnega sveta in nevarnosti za posojilo, ki ga je občina prav v tistih dneh želela najeti za odpravo mestnih finančnih težav.⁴¹ Možno je tudi, da svečanosti s političnimi provokacijami niso hoteli motiti.

Za naknadno oživitev afere z zastavo pa obstaja še ena razlaga. Neposredno po svečanosti je namreč prišlo do ponovnih sporov tudi na drugem tradicionalnem bojišču – pri bosanskem vprašanju. V Gradcu so v tistih dneh na razstavišču pripravili avtomobilsko razstavo, v njenem okviru pa je igral tudi bosansko-hercegovski vojaški orkester. Zlo-

35 GT št. 161, 13. 6. 1901, večerna izdaja, str. 1.

36 AW št. 134, 14. 6. 1901, str. 1–3.

37 AW št. 132, 12. 6. 1901, str. 3.

38 AW št. 134, 14. 6. 1901, str. 1–3.

39 GV št. 161, 14. 6. 1901, str. 1.

40 GV št. 160, 13. 6. 1901, str. 1.

41 AW št. 134, 14. 6. 1901, str. 2.

Gradec na začetku 20. stoletja (Osrednja knjižnica Celje)

voljen zaradi aplavza, ki so ga glasbeniki dobili v grajskem parku, je *Tagblatt* začel s kampanjo, ki naj bi dosegla, da bi Bošnjaki na avtomobilski razstavi igrali pred prazno dvorano. *Tagblatt* je objavil, kdaj bo nastopal orkester in javnost pozval, naj tedaj ne obišče razstave. Da poveljniku ne bi še kdaj padlo v glavo, da bi pustil igrati polkovno godbo na javnih mestih, bi bilo najboljšje, če se »naši somišljeniki teh koncertov preprosto ne udeležijo«. Sklicujoč se na badenijske nemire iz leta 1897, ki jih je vsak bralec štiri leta kasneje verjetno še vedno znal razložiti, je bilo treba licemerno obvestiti o začetkih nastopov Bošnjakov tisti del javnosti, ki »iz znanih razlogov« njihovih nastopov ni želel obiskati.⁴²

Hkrati s tem ponovnim bojkotom je pri enem izmed bošnjaških nastopov prišlo do nemirov. 80 do 100 študentov je skušalo zmotiti koncert z žvižgi in kričanjem, vendar so jih varnostne sile pregnale. Kaže, da je bila publika nad nemiri vse prej kot navdušena, saj so poslušalci orkestru namenili celo demonstrativen aplavz. Pretepeni demonstranti in 21 aretacij je bila bilanca te rafinira-

no prikrite Tagblattove gonje.⁴³ Za nacionalistične agitatorje je bilo presenečenje, da tokrat niso dobili notorične podpore socialdemokratov, ki so je bili deležni pri badenijskih nemirih. Niti en delavec se ni pokazal na avtomobilski razstavi, verjetno že zato, ker razstava ni pritegnila tega dela javnosti.

V graškem mestnem svetu so hlastno porabili priložnost za negodovanje nad Bošnjaki, zoper katere je bilo, kot se zdi, dovoljeno uporabiti vse vrste simbolične »samoobrambe«. ⁴⁴ Če je vlada dovolila nastop orkestra, je bil to zgolj poskus, da trmaste Gradčane spravi na kolena. Razdraženi zaradi sovražnih reakcij javnosti na študentske proteste, so se nemški nacionalci pritoževali zaradi nevarnosti, ki bi grozila mestu, če bi nacionalno zavedni študentje začeli odhajati na druge univerze: »Nikjer na celem svetu ni ljudstva in občine, ki bi kdajkoli tako izdala študente.« Kar veje iz teh teatraličnih besed, je neobičajen občutek, da naciona-

⁴² Članek iz *Grazer Tagblatt* št. 165, 17. 6. 1901, jutranja izdaja. Priloga k originalnemu besedilu interpelacije poslanecv Walza, Fürsta, Stallnerja in tovarišev, 18. 6. 1901. ŠDA, Sth. Präs. 22 a Zl. 1905/1901.

⁴³ Poročila v: GV št. 162, 15. 6. 1901, str. 3; GV št. 165, 18. 6. 1901, str. 1 in prav tam, Priloga; *Marburger Zeitung* št. 72, 18. 6. 1901, str. 2.

⁴⁴ Vprašanje občinskega svetnika Felleja o dogodkih na koncertu Bošnjakov na avtomobilski razstavi v: *Amtsblatt der landesfürstlichen Hauptstadt Graz* št. 28, 10. 7. 1901, str. 755 in nasl. Stenografsko poročilo o redni javni seji občinskega sveta dne 25. 6. 1901.

listom manjka večinska podpora meščanov, ki so bili siti stalnih spopadov z državo. Skonstruirali so celo neke vrste legendo o »*vbodu v hrbet*«. Stisnjeni v kot so radikalci zavrgli vsakršno obzirnost. Obiskovalce razstave so žalili z »*avtomobilskimi judi*« in napadali policijo, ker je iz neškodljivih žvižgov naredila državno zadevo. Prepirali so se o tem, kdo je ukazal policijsko akcijo in o kakšnih sankcijah zoper preveč vnete uradnike naj bi premislil župan.⁴⁵ Ta kritika se je lahko nanašala samo na lasten tabor, ki je te uradnike imenoval.

Četudi bi pri deželnem namestniku terjali premestitev Bošnjakov, so se fronte medtem že spremenile. V nemškonacionalnem taboru občinskega sveta je zazijala razpoka med »*parlamentarci*« in izvoljenimi oziroma profesionalnimi mestnimi funkcionarji. Radikalci se seveda niso mogli veseliti odgovora, ki jim ga je posredoval županov namestnik, strumen nemški nacionalist vitez von Hochenburger: natančne obtožbe zoper posamezne policijske uradnike naj bi sicer še enkrat raziskali, interna preiskava pa je seveda že privedla do rezultata, da so mestne varnostne sile ravnale korektno, ker so študente zgolj zaščitile pred dejanskimi napadi obiskovalcev razstave.⁴⁶

Razdor med nemškimi nacionalci je bil popoln. Duhovi so se ločili ob vprašanju, ali naj Bošnjakom oprostite ali pa ženejo konflikt do konca. Kljub vsemu nestrinjanju so bili enotni v tem, da bi bil razkol nezaželen, saj je šlo konec koncev le za taktiko, ne pa za sam cilj. Treba je bilo najti način za zaščito ideoloških temeljev, ne da bi si ob tem zaprli pogajalski prostor. Rešitev je bila razglašanje pripravljenosti na pogajanja na eni, ob hkratnem nadaljevanju hujskanja na drugi strani. *Tagblatt* se svoji agitaciji ni odpovedal in je še naprej pozival k bojkotu bošnjaških koncertov. Vendar pa je naletel na pozornega cenzorja, ki se je na poziv na obnovitev bojkota Bošnjakov odzval z zaplembo časopisa. List je v naslednji številki ogorčeno zapisal, da so hoteli le pomiriti demonstrante, državna oblast pa jih je utišala. Narodna čast naj bi narekovala, da tega ne smejo mirno požreti.⁴⁷

45 Vprašanje občinskega svetnika Einspinnerja. Prav tam; str. 759.

46 Odgovor županovega namestnika viteza von Hochenburgerja. Prav tam; str. 759 in našl.

47 GT št. 166, 18. 6. 1901, večerna izdaja, str. 1. Jutranja izdaja tega dne je bila zaplenjena.

Penasti od besa zaradi zaplembe svojega »*uradnega lista*«⁴⁸ so radikalci *Nemške ljudske stranke* posegli po edinem orožju, ki so ga imeli na voljo v tovrstnih primerih – interpelaciji v deželnem zboru. Nek protestni članek v *Tagblattu* je namreč sprožil ponovno zaplembo! V dveh vprašanjih so interpelanti od Claryja zahtevali utemeljitev teh dveh »*nezakonitih in protipravnih zaplemb*«. ⁴⁹ Zvesti svojemu zamenjevanju krivca z žrtvijo, so državnim organom očitali, da s svojim ravnanjem prilivajo olje na ogenj. *Tagblatt* naj bi hotel razgrajati, ki so jih motili Bošnjaki, zgolj odstraniti in tako prispevati k umiritvi položaja. Na koncu so izrekli domnevo, da so zaplembo spodbudile osebnosti, »*katerih nezaslišana trma je v mesto prinesla že toliko nemira*«. ⁵⁰ Za zaplembo je bilo odgovorno graško državno tožilstvo, ki pa mu v deželnem zboru ni bilo treba odgovarjati na vprašanja. ⁵¹ Interpelaciji sta služili predvsem spopadu z deželnim namestnikom, če seveda odmislimo, da se je s časopisnimi poročili z zasedanja deželnega zbora dalo pridobiti publiciteto. Predvsem je obstajala možnost, da cenzuriran (zaplenjen) prispevek vgrade v interpelacijo. S tem je bil po tedanjih pravnih naziranjih imuniziran in so ga lahko v sklopu vprašanja objavili časopisi.

Ko je šlo za odpor proti posegom državnega tožilstva, so bile sprte strani enotne. Ta nadstrankarska koalicija se je pokazala takoj, ko je deželni glavar Attems po branju interpelacij o zaplembi *Tagblatta* pripomnil, da v bodoče ne bo več dovolil, da bi umaknjeni članek s pomočjo poslanskega vprašanja spravili v tisk. ⁵² Takoj se je oglasila *Arbeiterwille*, ki je pogosto posegla po imunizaciji in zapisala, da je Attems prekoračil pooblastila, saj je namesto, da bi branil pravico do poslanskih

48 *Tagblatt* se je v podnaslovu označeval kot »glasilo Nemške ljudske stranke za alpske dežele«.

49 *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steiermärkischen Landtages. VIII. Landtagsperiode. V. Session. 5. seja dne 18. 6. 1901, Graz 1901, str. 27 (dalje: StenProt LT). Interpelaciji je podpisalo 11 oziroma 7 poslancev. Deželni zbor je tedaj sestavljalo 60 izvoljenih poslancev in trije virilisti.*

50 ŠDA, *Sth. Präs. 22 a Zl. 1905/1901. Povzetek vprašanja v: TP št. 166, 18. 6. 1901, Abendblatt, str. 2.*

51 Dovoljena so bila le poslanska vprašanja v zvezi z delovnim področjem deželnega zbora. Celo pri običajnih širokosrčnih pravnih razlagah interpelacije v zvezi s pravosodjem niso bile dovoljene.

52 *StenProt LT. VIII. Landtagsperiode. V. Session. 5. seja dne 18. 6. 1901, Graz 1901, str. 27.*

interpelacij, dajal potuho vladi.⁵³ Clary se je lahko vsemu skupaj preprosto izognil in v odgovoru na vprašanje opozoril na pristojnost pravosodja, medtem ko naj poskusov političnega vplivanja v tem primeru ne bi bilo.⁵⁴

Že zaradi prestižnosti spora o zastavi je bilo jasno, da nemškonacionalni tabor poraza ne bo kar tako požrl. Vseeno pa se zdi, kot da so šele škandal zaradi *Tagblatta* in nemiri na avtomobilski razstavi spet dvignili na površje »afero zastava«. Navezava na bošnjaški orkester je ponujala priložnost, da zaigrajo na ukoreninjen resentment znatnega dela graškega prebivalstva s socialdemokrati vred. Bošnjaških strellov leta 1897 še nihče ni pozabil, *Tagblatt* pa si je neutrudno prizadeval za obujanje teh spominov. V tem kontekstu moramo razumeti, da so tudi sedaj interpelirali zaradi zastave. Kljub vsemu je 18 poslancev – skoraj tretjina deželnega zbora – med njimi graški župan dr. Graf, na seji 18. junija 1901 očitalo Claryju, ki se je te seje udeležil, da je s prepovedjo izobešanja zastave v vsej Avstriji izzval »največje zgražanje« ter boleče prizadel vse Nemce. Poznavajoč argumente, ki jih je deželni namestnik razkril v intervjuju za *Montag-Zeitung*, so interpelanti napadli njegovo tezo o nadstrankarskem značaju cesarske posesti. Predvsem je čno-rdeče-zlata do leta 1866 visela tudi z avstrijskega veleposlaništva pri frankfurtskem parlamentu, v času Claryjevih predhodnikov pa so lahko inkriminirane zastave visele, ko so pevska društva uporabljala grajski park. Ta zastava naj bi bila popolnoma nepolitična, saj da ne uteleša nobene realne, pač pa predvsem neko »idealno nemško skupnost«. Clary naj bi torej hote ali nehote globoko prizadel nemško prebivalstvo na Štajerskem.⁵⁵

To ignoriranje resničnih Claryjevih namenov pa je bilo celo za zmerno krilo *Nemške ljudske stranke* preveč. V *Tagespostu*, glasilu tega krila, so zaplembo *Tagblatta* označili za relikv časa, za ktere so mislili, da so že zdavnaj minili,⁵⁶ Claryju pa so šteli v dobro, ker naj bi verodostojno pojasnil, da

ni imel namena kakorkoli žaliti. Na tem mestu se kaže bistvena razlika znotraj nacionalnega tabora. Ko je šlo za nastop zoper Slovence, so bile frakcije *Nemške ljudske stranke* enotne, pri spopadu z moralno neoporečnim in priljubljenim deželnim namestnikom, kakršen je bil Clary, pa je del stranke odkrito zavrnil sodelovanje. Označiti ravno tega moža za sovražnika nemštva je bilo preveč absurdno, da bi bilo verjetno.

Clary interpelacije ni jemal zlahka. Jasno mu je bilo, da bi lahko z nespretno repliko zaigral vse v preteklih letih dosežene uspehe pri miritvi razmer. V tem primeru bi mu grozile podobno zavožene razmere, kot jih je doživel njegov predhodnik Bacquehem. Njegovih metod kot denimo razpustitve občinskega sveta ni bilo mogoče poljubno ponavljati, z njimi pa tudi ni bilo moč doseči cilja. Badenijevski nemiri v Gradcu so pokazali, da je oster odziv na nemški nacionalizem spodbudil val solidarnosti. Zdelo se je pametneje, izogniti se odkritim spopadom in predvsem preprečiti složen nastop radikalnega in zmernega krila ljudske stranke. Temu namenu je služilo Claryjevo zatrjevanje, da ni šlo za zavestno žalitev. Računal je na to, da se bo znaten del nemških nacionalistov zadovoljil s to razlago in da bodo le maloštevilni radikali gnali zadevo naprej.

Taktika se je izšla. Zmerna skupina je v *Tagespostu* dala vedeti, da ima zadeve dovolj.⁵⁷ Clary je moral v svojem skrbno oblikovanem odgovoru⁵⁸ le povzeti znane argumente: nadstrankarstvo cesarske posesti in dobrodelne prireditve, nevarnost, da bi cesarsko posest zamenjali s sosednjimi majhnimi parcelami v mestni lasti, pomanjkanje žaljivih namenov, kot tudi okoliščino, da bi lahko mesto Gradec okrog grajskega parka izobesilo toliko čno-rdeče-zlatih zastav, kolikor bi jih hotelo. Razen tega so lahko vsa društva, ki so sodelovala na proslavi, nosila svoja obeležja. Med vrsticami je zvenela namestnikova nejevolja: vsakemu nepristranskemu opazovalcu so znana njegova v nobenem primeru protinemška čustva, najostreje pa je zvenel namig, da nagajanje prav pri človekoljubni akciji ne spodbuja ravno ustvarjalnosti.⁵⁹

53 AW št. 139, 20. 6. 1901, str. 1 in nasl.

54 TP št. 175, 27. 6. 1901, *Morgenblatt*, str. 2; *StenProt LT. VIII. Landtagsperiode. V. Session. 9. seja dne 26. 6. 1901, Graz 1901, str. 9.*

55 ŠDA, *Sth. Präs. 22 a Zl. 1905/1901. Objava v TP št. 166, 18. 6. 1901, Abendblatt*, str. 2. Sumarična objava v: *StenProt LT. VIII. Landtagsperiode. V. Session. 5. seja dne 18. 6. 1901, Graz 1901, str. 26.*

56 TP št. 167, 19. 6. 1901, *Morgenblatt*, str. 1.

57 Npr. TP št. 175, 27. 6. 1901, *Abendblatt*, str. 1.

58 *Koncept in čistopis v: ŠDA, Sth. Präs. 22 a Zl. 1905/1901.*

59 *Objava v: TP št. 175, 27. 6. 1901, Morgenblatt, str. 2; GT št. 174, 26. 6. 1901, večerna izdaja, str. 2 in nasl; GV št. 174, 27. 6. 1901, Priloga; AW št. 145, 27. 6. 1901, str. 2; StenProt*

Clary se ni izognil niti vprašanju interpelantov o »*idealnem značaju*« zastave, vsakomur naj bi bilo namreč jasno, kakšen politični pomen pripisujejo tej zastavi. V tem političnem kontekstu, mišljeno je bilo seveda v pomenskem kontekstu izven okvira habsburške monarhije, se črno-rdeče-zlata razlikuje od drugih tribarvnic, ki so jih uporabljali narodi Avstro-Ogrske. Deželni namestnik je interpelantom nazadnje še pokadil pod nosom, da številčna udeležba najširših množic štajerske družbe dokazuje, da ljudstvo ni bilo užaljeno. O žalitvi naj bi govorila le »*zelo nepomembna manjšina*«. Spreten govor so nagradili z »*živahnim odobravanjem*«. Poslanca, ki se je prijavil k besedi, da bi ugovarjal, je deželni glavar Attems ukoril v skladu s poslovnikom in zavrnil. S tem je bila zadeva opravljena – če ne omenimo, da si *Tagblatt* ni mogel kaj, da ne bi neskrajšane objave Claryjevega odgovora opremil z uvodnikom, ki je, zaverovan v svoj prav, ponovil nasprotne argumente, v bistvu pa se je že sprijaznil s častnim umikom.⁶⁰

Iz te epizode lahko spoznamo, kolikšen nacionalni naboj so na Štajerskem okoli leta 1900 pripisovali povezavi javnega prostora in nacionalne simbolike. Primer kaže, da se je znotraj nemškega nacionalizma ob podpori *Tagblatta* oblikovala radikalna skupina z močnim zastopstvom v deželnem zboru, ki je bila v zadevah nacionalnega prestiža pripravljena na konflikt, pa čeprav za ceno škodovanja dobrodelnemu namenu, nasprotovanja javnemu mnenju in napada na vsestransko spoštovanega deželnega namestnika, ki nikakor ni sodil med prednostne sovražnike te frakcije. Dogodek je tudi pokazal, da je umirjeno krilo okoli leta 1900 še poznalo jasne meje in radikalcem ni sledilo v vsako neumnost.⁶¹ Videli smo tudi, da je sposoben deželni namestnik brez težav ohranil premoč tam, kjer je njegovemu predhodniku spodletelo. Tak uspeh sta Claryju omogočila napad z osebno očarljivostjo in modrostjo, da se ni pustil zvleči v načelno zavrnitev črno-rdeče-zlate.

Radikalen štajerski nemški nacionalizem je bil v izzivanju državne oblasti zelo iznajdljiv – ne

LT. VIII. Landtagsperiode. V. Session. 9. seja dne 26. 6. 1901, Graz 1901, str. 9.

60 GT št. 174, 26. 6. 1901, večerna izdaja, str. 1.

61 Prim. Martin MOLL, Die „Affäre Wastian“: Ein Streiflicht auf deutschnationale Politik in der Steiermark am Vorabend des Ersten Weltkrieges, v: *Geschichte und Gegenwart* 19 (2000), str. 131–156.

ali vsaj ne zgolj z golim nasiljem, ampak tudi z besedami, namigovanjem med vrsticami in simboli, ki jih je predstavljal kot nepolitične in idealne, pri tem pa se je dobro zavedal, da so njegovi pristaši natančno vedeli, za kaj je šlo. Če se je državni aparat na to odzval, so nacionalisti zaigrali presenečenje. Takšno taktiko lahko preučujemo na primeru boj-kota Bošnjakov. Če je država nacionalistom nasedla in vrnila udarec, so se le-ti lahko nadejali široke solidarnosti. Clary te napake ni zagrešil. Samoumevno je bila tudi ponudba dr. Grafa, da zagotovi črno-rdeče-zlate zastave, mišljena kot provokacija. Potem ko so dosegli popolno prevlado v deželnem zboru in graškem občinskem svetu, so v nemško-nacionalnem taboru hoteli politično okupacijo štajerske simbolično okronati z izobešenjem svojega prapora na cesarskem gradu.⁶² Deželni namestnik se na provokacijo ni odzval in je svoje nasprotnike osamil s spretnim taktiziranjem.

Radikalce je bilo torej mogoče ustaviti, če le nisi naredil napake in sprejel boja pod njihovimi pogoji. Odprto ostaja, ali gre pripisati Claryjevo rešitev njegovi taktični spretnosti ali pa preprosto politiki, v kateri je hotel združiti svojo zvestobo cesarju z nedvomno nemško usmerjenostjo. S pretanjenim občutkom mu je uspelo tisto, čemur dandanes pravimo deeskalacija konfliktov. Če preletimo nadaljnje dogodke do zloma jeseni leta 1918, ostaja Clary s to svojo sposobnostjo precej osamljen. Ne le da je drugim pomembnim možem te lastnosti manjkalo, izpustili niso nobene priložnosti, da ne bi prilivali olja na ogenj s tem, da so zasedali javni prostor z lastnimi simboli in izpodrivali nasprotnikove.

Kmalu po svečanosti v grajskem parku in razburjenju okoli interpelacij se je zdelo, da se je položaj umiril. Še oktobra 1901 se je župan dr. Graf v primeru nastopa bošnjaškega vojaškega orkestra bal demonstracij – ali bi mu bile le-te res tako neprijetne, kot je zatrjeval deželnemu namestništvu, pustimo vnemar.⁶³ Kljub vsemu se je Graf, čigar

62 O razmerjih moči prim.: Edith MARKO-STÖCKL, *Der Steiermärkische Landtag*, v: Helmut RUMPLER, Peter URBANITSCH (Hg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VII: Verfassung und Parlamentarismus. 2. Teil*, Wien 2000, str. 1683–1718; Gerhild TROGER, *Der Steirische Landtag. Sein politisches, kulturelles und soziales Wirken in den Jahren 1890–1900*, disertacija, Universität Graz 1968.

63 Dopis deželnega namestništva graškemu županu (koncept) dne 3. 10. 1901. Odgovor dne 5. 10. 1901, oboje v: ŠDA, Stat-

strankarski tovariši so v preteklosti na skrivaj spodbujali študentske razgrajace, ponudil, da sprejme vse potrebne ukrepe za zatrtje nemirov. Grafovo mehko politiko so motivirale bližajoče se volitve župana, za svojo ponovno izvolitev pa je potreboval cesarjevo potrditev. Pri tem dejanju ni šlo za formalnost, saj je Franc Jožef dunajskemu županu Luegerju večkrat odklonil soglasje. Grafu je seveda šlo za to, da Clary na njegovo ponovno izvolitev ne bi dal veta. To se tudi ni zgodilo. Tako deželni namestnik kot ministrski predsednik von Koerber sta cesarju poročala, da Graf sicer večkrat ni pokazal dovolj odločnosti zoper v Gradcu prevladujoče nemškonacionalne težnje, vseeno pa je vneto deloval v korist mesta, in ker ni nobenega drugega kandidata, vsi možni pomisleki ne bi upravičili cesarjeve zavrnitve. Konec novembra 1901 so Grafa potrdili kot graškega župana.⁶⁴

Že marca naslednje leto si je bošnjaški polkovni orkester drznil v levji brlog – gostoval je prav v viteški dvorani deželnega dvorca.⁶⁵ 1903. so se množile pobude prebivalstva za ponovno uvedbo priljubljenih, a že pred leti opuščenih vojaških koncertov na javnih mestih.⁶⁶ Teh želja župan dr. Graf ni hotel več preslišati.⁶⁷ To mogoče ni bila prava sprava, prepirljivci pa so le našli modus vivendi. Ljudje so se vsaj prenašali. Še malo predtem je kazalo, da se bo konflikt znova zaostril, kriva za to pa je bila spet kombinacija zastav in vojaške godbe. Julija 1902 je bilo v Gradcu 6. srečanje nemške pevске zveze (6. *Deutsche Sängerbundfest*), veledogodek, ki naj bi v prestolnico ob Muri pritegnil pevce od blizu in daleč. Razumljivo je, da so hoteli pevci, ki so pripotovali s celotnega nemškega jezikovnega prostora, svoje nastope izrabiti za manifestacijo svoje nemškonacionalne usmerjenosti in za podkrepitev nemškega značaja Gradca. V pripravah na srečanje je prišlo do razdora glede politične usmeritve. Pri tem je velikonemška linija tako močno prevladala nad bolj avstrijsko usmerjeno, da je vo-

jaško poveljstvo vsem vojakom prepovedalo udeležbo na tej radikalno velikonemško pripravljeni prireditvi.

15.000 udeležencev, med njimi so bili številni iz Nemškega cesarstva, je z zastavami okrašen Gradec spremenilo v središče pangermanske orbite.⁶⁸ V pripravah na prireditev se je zmerena struja v pripravljalnem odboru skušala izogniti odkritemu spopadu z državnimi institucijami. Predsednik odbora je protestiral zoper pisanje *Tagblatta*, ki je hotel uničiti težko doseženo spravo. Marca 1902, torej štiri mesece pred prireditvijo, je deželnemu namestniku zagotovil, da bo okrasitev z zastavami enakovredno izražala avstrijsko državno idejo in idejo velikonemštva. Ljudje so pričakovali celo obisk cesarja Franca Jožefa in dovoljenje vojaških oblasti za nastop vojaških orkestrov. V vabilu poveljstvu armadnega zbora je predsednik izrazil upanje, »da vojaško poveljstvo te v bližnji prihodnosti neponovljive priložnosti za sklenitev častnega in za obe strani sprejemljivega miru ne bo izpustilo iz rok.«⁶⁹

Zdaj so začeli mleti mlini na poveljstvu korpusa in vojnem ministrstvu. Tam so spregledali, da hočejo vojsko prinesiti okoli – polkovni orkestri naj bi nastopili pred nemškonacionalnimi simboli. To je še zlasti veljalo za javne koncerte na prostem, za katere je prosil župan Graf. Njegovo prošnjo so po navodilu vojnega ministrstva zavrnil.⁷⁰ Clary, ki je videl, da bo zamujena neponovljiva priložnost, je komandantu armadnega zbora von Succovatyju pisal celo na dopust in ga skušal pregovoriti. General je bil pripravljen spremeniti svoje mnenje le v primeru, ko bi zagotovili, da bodo vsa prizorišča okrašena zgolj z avstrijskimi zastavami.⁷¹ Jasno je, da se prireditveni odbor s to zahtevo nikoli in nikdar ni mogel sprijazniti. Tako je prišlo – kot nekakšno povračilo za ravnanje z Bošnjaki – do

th. Präs. 26 Zl. 1311/1901.

64 Koerberjev dopis cesarju Francu Jožefu dne 21. 11. 1901. Claryjev dopis notranjemu ministrstvu dne 5. 11. 1901, oboje v: ÖStA. AVA, MdI. Allgemein 11/1. Bürgermeister Salzburg, Steiermark, Tirol, Schlesien 1900-1918. Karton 381. Akt MdI 45.394/1901.

65 Dopis poveljstva 3. armadnega zbora deželnemu namestništvu dne 1. 3. 1902. ŠDA, Statth. Präs. 26 Zl. 1311/1901.

66 Dopis društva graških hišnih posestnikov Claryju dne 10. 4. 1903. Prav tam.

67 Grafov dopis Claryju dne 6. 5. 1903. Prav tam.

68 Karl RAPPOLD, *Die Entwicklung des Männerchorwesens in der Steiermark*, disertacija, Universität Graz 1961, str. 109–116; Karl HAFNER, *Zur politischen Geschichte des 6. Deutschen Sängerbundesfestes in Graz 1902*, Graz 1932; Karl VOLK, *Das Deutsche Sängerbundesfest in Graz 1902. Eindrücke des Lehrers im Marianistenorden Albert Läufer*, v: *Blätter für Heimatkunde* 76 (2002), str. 136–139. Tiskovine v: ŠDA, Statth. Präs. 26 Zl. 1311/1901.

69 6. *Deutsches Sängerbundfest*, gez. Obmann Ritter v. Schmeidel, dopis Claryju dne 7. 3. 1902. Prav tam.

70 Dopis poveljstva 3. armadnega zbora Claryju dne 12. 7. 1902. Prav tam.

71 Dopis von Succovatyja Claryju dne 17. 7. 1902. Prav tam.

Glavni trg v Gradcu (Osrednja knjižnica Celje)

ukazanega bojkota srečanja pevske zveze za vse aktivne pripadnike vojske. To seveda ni škodovalo velikemu uspehu srečanja, je pa zopet utrdilo že nekoliko razmajane frontne črte.

V naslednjih letih se je scenarij le toliko spremenil, da je postalo nasprotje med obema v vojvodini živečima narodoma izrazitejše, vanj pa državni organi niso bili vpleteni kot direktni nasprotnik, temveč kot rabsodnik. Njihova naloga je bila forsiranje upoštevanja zakonodaje, boj zoper najhujše zlorabe pa tudi preprečevanje nadaljnjih zaostritev. Če poskus vplivanja na vpletene ni obrodil sadov, je preostalo še poseganje po upravnem pravu. Tega orožja se je poslužilo okrajno glavarstvo v spodnještajerskem Slovenj Gradcu, potem ko je občinski odbor v začetku avgusta 1901 sklenil hišnim lastnikom prepovedati krašenje zgradb s »slovanskimi zastavami«.⁷² Ta sklep je okrajno glavarstvo kot nadzorno oblastvo začasno ustavilo, torej odložilo, namesto njega pa je razglasilo nestranksko prepoved izobešanja »mednarodnih zastav« na bližajočih se birmanskih svečanostih. Prepoved se je nanašala tako na nemškonacional-

no črno-rdeče-zlato kot tudi na slovensko belomodro-rdečo. Na protest pretežno nemškega mestnega zastopstva Slovenj Gradca se graško deželno namestništvo ni odzvalo.

Podobno je v sličnem primeru ravnalo tudi okrajno glavarstvo Celje. V Konjicah je septembra 1902 slovenska čitalnica priglasila dobrodelno prireditve, ki so jo tudi dovolili. Dan pred prireditvijo se je na izpostavi okrajnega glavarstva oglašil predstavnik nemške večine v konjiškem občinskem svetu ter predstavnika vlade informiral o razburjenju med nemškimi prebivalci. Iz govoric so namreč izvedeli, da naj bi čitalniške prostore okrasili s slovenskimi zastavami, kar so konjiški Nemci imeli za provokacijo.⁷³ Da bi se izognil nadaljnjemu razburjenju, se je vodja izpostave pogovoril s predsednikom čitalnice, ki je zatrdil, da govorice nimajo nobene podlage. Tako pomirjen se je uradnik močno začudil, ko mu je omenjeni nemški občinski odbornik med prireditvijo povedal, da so vendarle izobesili slovensko tribarvnico. Komisar je nato dal pobudo, da zastavo prestavijo na dvori-

⁷² Koncept dopisa deželnega namestništva ministrskemu predsedniku dne 20. 10. 1901. ŠDA, Sth. Präs. 22 b Zl. 2604/1901.

⁷³ Dopis politične ekspoziture Konjice (okraj. glav. Celje) predsedstvu deželnega namestništva dne 16. 9. 1902. ŠDA, Sth. Präs. 8 Zl. 2899/1902.

šče hiše, kjer je od zunaj ni bilo videti. Do nadaljnjih incidentov ni prišlo.

Jasno je, da je bila civilna uprava okoli leta 1900 voljna obe strani ohranjati v zmernosti ter preprečevati samovoljo, po potrebi tudi z uporabo administrativnih sredstev. Pristranskost v korist nemške večine ni zaznavna. A do spremembe usmeritve v korist Nemcev je vendarle moralo priti, saj se drugače ne da razložiti, zakaj so Slovenci v naslednjih letih svoj prav namesto pri štajerski državni upravi iskali na dunajskih vrhovnih sodiščih. Če je magistrat avtonomnega mesta Celje prepovedal slovenske napise na lokalih in nagrobnikih na mestnem pokopališču in se graškemu deželnemu namestništvu ni zdelo vredno poseči vmes, je Slovincem preostal edinole priziv na vrhovno sodišče.⁷⁴

Tudi v nekem podobnem primeru se nam ni ohranil nikakršen odziv iz Gradca. Konec leta 1908 je večinsko nemškonacionalni mariborski občinski svet izdal proglas, s katerim je prepovedal izobešanje oziroma nošenje »panslavističnih« barv.⁷⁵ Ukrep so utemeljevali »z razlogi javnega reda in miru«. Na priložnost za prvo uporabo ukrepa ni bilo treba dolgo čakati. Ko so avgusta 1913 v mestu ob Dravi odpirali nov most, je slovenska posojilnica nameravala svoje poslopje okrasiti z belo-modro-rdečimi zastavami, kar pa ji je mestni svet takoj prepovedal. Več protestnih pisem, naslovljenih na deželno namestništvo,⁷⁶ je župan odpravil s pripombo, da prepoved terja ohranitev javnega reda, ker je v dneh pred svečanostjo slovenski tisk objavil celo vrsto hujskaških člankov, zaradi katerih naj bi bilo nemško meščanstvo »izredno zagrenjeno«. Ne da bi to naravnost povedal, je župan svoj postopek opredelil kot povračilo za ravnanje lokalnih oblasti na Kranjskem, kjer so bile nacionalne razmere obrnjene in so nemškim turnarjem prepovedovali nošenje črno-rdeče-zlatih zastav.⁷⁷ Omembe vredno je prikrivanje dejanskih motivov z željo po izogibanju nemirom. Tudi na uvrstitev slovenske

tribarvnice med »panslavistične« simbole moramo biti pozorni. Glede na spise, ki so nam na voljo, graško deželno namestništvo na vloge Slovencev ni niti odgovorilo.

Omenimo ob tem še nasproten primer, pri katerem so bile v ospredju prav tako zastave. V Gradcu so leta 1889 kot nemškonacionalno »zaščitno zvezo« ustanovili *Südmarko*.⁷⁸ Med njene cilje je spadalo tudi naseljevanje nemških družin v najspornejše predele Spodnje Štajerske. Zaradi te ponemčevalne politike je bila *Südmarka* štajerskim Slovincem trn v peti. Ob svečanostih v počastitev 20. obletnice obstoja zveze junija 1909 pa prebivalstva ni pozval k izobešanju zastav le graški župan. Tudi deželni glavar Attems⁷⁹ je na deželni dvorec ukazal izobesiti različne zastave in tako po mnenju Slovencev »izkazal svojo izrazito pristranskost v korist Slovincem nadvse sovražnega združenja *Südmark*, katerega pogubno delovanje je na Spodnjem Štajerskem še predobro znano«. Attems je na pritožbo odgovoril, da je tako in tako ukazal le preprosto izobešanje zastav. Kakršnakoli protislovenska demonstracija da mu je tuja, vendar pa prošnje za izobešanje zastav ni želel zavriniti, ker deželnozborska večina s svojimi subvencijami združenju izkazuje svojo naklonjenost.⁸⁰

Bi se Claryju pripetil tak spodrsrljaj? Odgovor na to vprašanje je težji, kot se zdi. Leta 1901, na krilih priljubljenosti kot prireditelj svečanosti v grajskem parku in spričo razcepljenosti v nemškonacionalnem taboru, se mu ne bi bilo težko upreti radikalnim elementom. Attems je bilo neprimerno težje, kajti kot deželni glavar – čeprav ne izvoljen, ampak cesarsko imenovan – je bil zavezan gladkemu sodelovanju z deželnim zborom, v katerem pa so imeli glavno besedo nemški nacionalisti. Seveda so se vsi deželni namestniki zavedali, da se ne smejo spuščati v stalne konflikte s političnim zastopstvom svoje kronovine, njihov manevrski

74 Prim.: Gerald STOURZH, *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*, Wien 1985, str. 115, 127 in nasl. ter 138.

75 Proglas mestnega sveta Maribor dne 21. 8. 1913 (prepis). ŠDA, Sth. Präs. E 91 Zl. 1698/1913.

76 Brzjavka in pismo Posojilnice v Mariboru deželnemu namestništvu dne 18. 8. 1913. Oboje prav tam.

77 Pismo župana dr. Schmidererja deželnemu namestništvu dne 27. 8. 1913. Prav tam.

79 Prim.: Ulrike FRANK, *Edmund Graf Attems. Landeshauptmann der Steiermark 1893–1918*, disertacija; Universität Graz 1967.

80 StenProt LT. X. Landtagsperiode. I. Session. 3. seja dne 21. 9. 1909, Graz 1909, str. 45 in nasl.

prostor pa je bil vseeno drugačen, ker za svoja dejanja niso odgovarjali deželnemu zboru, temveč cesarju in dunajskim centralnim uradom. Preden obsodimo Attemsa, moramo raziskati, ali je bil tudi Clary prisiljen v popuščanje nemškonacionalnemu taboru. Vprašali se bomo, ali se je položaj deželnega namestnika spremenil, ali lahko razpoznamo težnje, da se odreče nevtralnemu položaju v korist nemškega stališča in ali črno-rdeče-zlate ni kot prej odklonil kot avstrijski državni ideji tuj, temveč sprejel kot tej ideji pripadajoč simbol.

V slovenjgraškem okraju se je konec novembra 1908 Muta⁸¹ z večinsko nemškim občinskim svetom pripravljala na proslavitev 60. obletnice vladanja cesarja Franca Jožefa. V ta namen so poleg svečane službe božje, pihalne godbe, streljanja z možnarji in slovesnih nagovorov pripravili tudi okrasitev kraja s črno-žoltimi in zeleno-belimi zastavami.⁸² Če verjamemo županovim trditvam, so bili predvsem pozorni na to, da se izognejo nacionalnim sporom. Načrti pa so se izjalovili. V kraju je bila namreč ljudska šola, ki jo je podpirala slovenska *Družba sv. Cirila in Metoda*, tamkajšnji učitelj Anton Hren pa je postal kamen spotike. V grozo občinskega vodstva je 1. in 2. decembra na omenjeni šoli namreč plapolala slovenska tribarvnica.⁸³ Večkratni poskusi, da bi prepričali učitelja, naj sname slovensko zastavo, so bili neuspešni. Hren je ostal gluha za vse pozive, da bi se na ta dan odrekli nacionalnim simbolom. Tribarvnica je »veselo plapolala v vetru«.

Šele po tej zavrnitvi se je župan zavedel svoje narodne časti in se upr slovesnemu mimohodu mimo slovenske zastave. Našli so pot, da se je povorka izognila šoli. Nemški tabor je Hrenov postopek označil kot jasen poskus nezaželeno počastitve tribarvnice. Vrh tega bi na ta način belo-modro-rdeča postala del lojalnih simbolov. Na ta način so se izognili konfliktu zaradi nacionalnega prestiža. Ker se je Hren izmaknil domoljubnemu konsenzu, so ga skušali spraviti na kolena z administrativnimi

sredstvi. Z ozirom na provokacijo, ki si jo je učitelj privoščil in glede na ogorčenje na Muti, župan ni hotel več jamčiti za red in mir ter je napovedal »samopomoč« prebivalstva. Okrajno glavarstvo v Slovenj Gradcu je pozval, naj zoper učitelja »ukrepa z vso strogostjo in brez popuščanja«, saj mora oblast vendarle zaščititi »Muto kot nemški trg«.

Igra vzajemnega razpihovanja napetosti se da na tem primeru cesarskega jubileja dobro sledovati. Kot običajno sta se obe strani videli v vlogi tistega, ki se mora braniti pred nasprotnikovimi napadi. Ne samo župan, tudi Hren je prevzel to vlogo, ko je zatrjeval, da ena sama slovenska zastava v kraju, ki ga naseljujejo številni Slovenci ne more biti provokacija in izraža le to, »da smo tudi Slovenci vdani cesarju«.⁸⁴ V tem sporu je cesarska civilna oblast nastopila kot razsodnik. Njen upravni postopek je predstavljal le navidez pravno, v resnici pa je bil visokopolitično dejanje. Značilno je, da orožniška prijava ni pravno utemeljevala, temveč je – sklicujoč se na ogrožen mir – zahtevala kaznovanje odgovornih. Okrajno glavarstvo Slovenj Gradec je Hrenu zaradi kršitve javnega reda izreklo denarno kazen 20 kron, medtem ko je deželno namestništvo na učiteljevo pritožbo odgovorilo, da v izobešanju zastave kronovine Kranjske ni moč videti prekrška zoper javni red.⁸⁵ Deželno namestništvo se je trdno držalo načel pravne države, medtem ko se je njemu podrejeno okrajno glavarstvo zaradi ljubelega miru postavilo na stran večine.

Značilen za brezobzirno uporabo administrativnih orožij je bil tudi naslednji spor, pri katerem pa so bile vloge zamenjane. Ljudska šola, ki jo je *Deutscher Schulverein*,⁸⁶ nemškonacionalna zaščitna zveza, za maloštevilne Nemce vzdrževala v večinoma slovenski Sevnici⁸⁷ v spodnještajerskem okraju Brežice, je hotela avgusta 1912 v

81 Pri ljudskem štetju leta 1910 je nemški občevalni jezik navedlo 946 od 1.083 prebivalcev, slovenskega pa 122. *Spezialortsrepertorium von Steiermark. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910, Wien 1917 (Spezialrepertorium der österreichischen Länder IV: Steiermark), str. 148.*

82 Dopis župana Mute okrajnemu glavarstvu Slovenj Gradec dne 4. 12. 1908. ŠDA, Sth. Präs. E 91 Zl. 2689/1914.

83 Cesar Franc Jožef je zasedel prestol 2. decembra 1848.

84 Dopis Antona Hrena deželnemu namestništvu dne 26. 12. 1908. ŠDA, Sth. Präs. E 91 Zl. 2689/1914.

85 Prav tam. Glej tudi dopis deželnega namestništva okrajnemu glavarstvu Slovenj Gradec dne 22. 2. 1909. Prav tam, prim.: ŠDA, Sth. Präs. E 91 Zl. 908/1909.

86 Prim.: Werner DROBESCH, *Der Deutsche Schulverein 1880–1914. Ideologie, Binnenstruktur und Tätigkeit einer nationalen Kulturorganisation unter besonderer Berücksichtigung Sloweniens*, v: *Geschichte und Gegenwart* 12 (1993), str. 195–212.

87 Pri ljudskem štetju leta 1910 se je samo 94 od 2.867 prebivalcev izreklo za nemški občevalni jezik, slovenskega je navedlo 2.661 ljudi. *Spezialortsrepertorium*, str. 132.

okviru šolske svečanosti izobesiti črno-rdeče-zlato zastavo, za kar je tudi zaprosila za dovoljenje. Večinsko slovenski občinski svet je dovoljenje zavrnil z utemeljitvijo, da gre za »*rajhovsko zastavo*«, katere izobešanje bi moralo veljati v Avstriji za »*nedomoljubno in protidinastično*« (uradne barve Nemškega cesarstva so bile črna, bela in rdeča, kar so v sevniškem občinskem svetu namenoma ali nenamenoma spregledali). Izzivalna črno-rdeče-zlata bi lahko bila povod za motenje svečanosti. Za ohranitev nemškega značaja slovesnosti naj bi zadoščala avstrijska črno-žolta zastava, saj da »*ta predstavlja tudi nemško*«.

Ta zvita utemeljitev je na nemški strani sprožila vihar ogorčenja, ki ga lahko razumemo edino, če upoštevamo visoko simbolično vrednost črno-rdeče-zlate. *Grazer Tagblatt* je podeželski burki posvetil poročilo na prvi strani (*Das hochverräterische Schwarz-Rot-Gold – veleizdajalska črno-rdeče-zlata*). Na dolgo in široko je napadal župana in natisnil poziv k obisku te svečanosti, ki bo kljub oblastni prepovedi potekala »*na črno-rdeče-zlato okrašenem prizorišču*«. *Schulverein* da že ne bo dopustil, da bi mu kdorkoli »*kradel nacionalne pravice. Heil!*«⁸⁸ Deželno namestništvo si to pot ni upalo pritegniti slovenskim argumentom in tvegati razdora z enotnim nemškonacionalnim taborom. Ugodilo je šulferajnski pritožbi zoper odločitev občine in se tako pokazalo kot zaščitnik nemških interesov.⁸⁹ Zaradi okoliščin in javnega interesa, ki je segal daleč nad Sevnico, bi se namestništvo težko odločilo drugače, ne da bi sprožilo vihar protestov, ki bi ob takratnem razmerju moči v deželnem zboru tamkajšnjo večino spremenil v načelno nasprotnico deželnega namestnika. Pronemška odločitev je zanimiva, ker *Schulverein* ni le pozival k nespoštovanju prepovedi, temveč je izrecno dokazoval, da za ohranitev nemških »*nacionalnih pravic*« avstrijske zastave niso dovolj. S tem so črno-rdeče-zlati dodelili višji uradni pomen zastave z nedvoumno velikonemško vsebino, pri čemer je uresničenje z njo izraženega programa vključevalo tudi razpustitev habsburške monarhije.

Z izbruhom svetovne vojne se je spor glede zastav dramatično zaostрил. Poleti in jeseni 1914 so zaprli številne Slovence, ki so bodisi izobešali tribarvnice ali izobešali obrnjene zastave, tako da

je zaporedje barv ustrezalo srbski državni zastavi. Bodisi zaradi te nevarnosti zamenjave bodisi zaradi politike zatiranja slovenskih simbolov so se Slovenci glasno pritoževali nad štajerskimi oblastmi, češ da preganjajo ali celo prepovedujejo belomodro-rdeče.⁹⁰ Kolikor je moč raziskati, je jasno, da uradne prepovedi ni bilo; samo večinsko nemškonacionalna mestna sveta v Mariboru in Celju sta prepovedala vsakršno izobešanje slovenske tribarvnice.⁹¹ Nasploh so poročali, da so ljudje, odkar je minilo navdušenje ob začetku vojne, zastave vse manj izobešali – če že, potem so izobešali habsburške ali deželne zastave. Deželno namestništvo je to ocenilo za uspeh svoje politike, ki je v jezikovno mešanih občinah preganjala vsakršno nacionalno obarvano simboliko. Ta metoda se je »*zelo dobro izkazala*«. ⁹² Obenem so ugotovili, da so postali Slovenci v drugi polovici vojne samozavestnejši in so vedno pogostejše izobešali doslej kranjsko deželno tribarvnico, pri čemer pa jih štajerske deželne oblasti niso več ovirale.

Z razpadom habsburške monarhije jeseni 1918 je dolgoletni spor postal brezpredmeten. Ilustrira zlasti čustveni značaj boja za simbole in javni prostor. Kot so bili Bošnjaki simbol neprikljubljene državne oblasti, je bila črno-rdeče-zlata poosebljenje tiste velikonemške ali splošnonemške usmerjenosti, ki si je nemški nacionalizem za nobeno ceno ni pustil vzeti. Ker odkrito propagiranje priključitve ni prišlo v poštev (tovrstno zahtevo so kazenskopravno preganjali kot veleizdajo), so si pomagali s simboličnimi sporočili – s črno-rdeče-zlatimi zastavami. V razpravi predstavljeni primeri izpričujejo občuten razpon uradnih reakcij: deželni namestnik Clary je glede na razmerje moči omahoval med brezkompromisno obrambo občedržavne ideje in precejšnje popustljivosti do nemškonacionalnih zahtev. Poskusi zbližanja s Slovenci proti koncu vojne in priznavanje njihovih nacionalnih simbolov so bili prepozni. Z novo razmejitvijo leta 1919 so se fronte obrnile – posled

⁹⁰ Vprašanje poslancev dr. Ravniharja, dr. Rybarja in kolegov notranjemu ministru glede prepovedi uporabe belo-modro-rdeče tribarvnice dne 18. 12. 1917. Priloga stenografskim zapisnikom poslanske zbornice avstrijskega državnega zbora 1917/1918. XXII. Session. V. Band, Wien 1918, str. 4855 in nasl.

⁹¹ Prim. predloge spodnještajerskih okrajnih glavarstev za februar 1918. ŠDA, Sth. Präs. A 3 b 1 Zl. 434/1918.

⁹² Koncept dopisa deželnega namestništva notranjemu ministru dne 10. 3. 1918. Prav tam.

⁸⁸ GT št. 217, 8. 8. 1912, večerna izdaja, str. 1.

⁸⁹ Prim.: ŠDA, Sth. Präs. E 91 Zl. 1436/1912.

razvoja nemško govoreče manjšine v novi jugoslovanski državi niso ovirali le s simboli.⁹³ Predvsem spoznavanju predzgodovine tega razvoja je služil pričujoči prispevek.

*Prevedel:
Aleksander Žižek*

Zusammenfassung

WOHLTÄTIGKEITSFESTE, FAHNENSCHMUCK UND MILTÄRMUSIK

*Konflikte um den öffentlichen Raum in der
Steiermark um 1900*

Um 1900 war die Steiermark ein zweisprachiges Land, bewohnt von einer knappen Million Deutsch-Steirer und 400.000 Slowenen. In den Jahren bis zum Ersten Weltkrieg bestimmten Gegensätze zwischen den beiden Volksgruppen das Klima. Ein Hickhack um Postenbesetzungen im öffentlichen Dienst, um die Gleichberechtigung der slowenischen Sprache vor Ämtern und Gerichten sowie in den Schulen prägte das Geschehen.

Mit der Auflösung der Habsburgermonarchie im Herbst 1918 wurde dieser langjährige Streit gegenstandslos. Er illustriert insbesondere den emotionalen Charakter des Kampfes um Symbole und den öffentlichen Raum. So wie die Bosnier zum Symbol des ungeliebten Gesamtstaates geworden waren, so wurde Schwarz-Rot-Gold zur Verkörperung jener groß- bzw. gesamtdeutschen Orientierung, die sich der Deutschnationalismus von seiner Regierung um keinen Preis nehmen lassen wollte. Da eine offene Propagierung eines Anschluss-Wunsches nicht in Frage kam (eine solche Forderung wäre als Hochverrat strafrechtlich verfolgt worden), behalf man sich mit einer symbolischen Artikulation, eben den Farben Schwarz-Rot-Gold. Die im Beitrag präsentierten Fallbeispiele belegen zugleich eine bemerkenswerte Spannweite in den amtlichen Reaktionen: Statthalter Clary schwankte je nach den Machtverhältnissen zwischen einer kompromisslosen Verfech-

tung des gesamtstaatlichen Gedankens und einer weitgehenden Nachgiebigkeit gegenüber deutsch-nationalen Forderungen. Die gegen Ende des Krieges erkennbaren Ansätze, den Slowenen entgegen zu kommen und den öffentlichen Gebrauch ihrer nationalen Symbole zu gewähren, kamen zu spät. Mit der neuen Grenzziehung ab 1919 kehrten sich die Fronten um: Nun war es die deutschsprachige Minderheit im neuen jugoslawischen Staat, deren nationale Entfaltung nicht nur über Symbole behindert wurde. Die Kenntnis der Vorgeschichte dieser Entwicklung zu vertiefen ist eines der zentralen Anliegen des vorliegenden Beitrags.

⁹³ Prim.: Reinhard REIMANN, „daß mit den deutschtümelnden Hetzern endlich einmal abgerechnet wird.“ Die Deutsch-Untersteirer als Minderheit 1918–1921, diplomsko delo, Universität Graz 2000.